

Kultur

SCEN KONST
SAMHÄLLE NÖJE
LITTERATUR
FILM & TV MUSIK

Mondrian och Rietveld håller stilen

Hur kunde en liten tidskrift, som aldrig hade mer än ett trettiotal prenumeranter, bli så betydelsefull? Albert Ehrnrooth riktar blicken mot ett holländskt jubileum.

För hundra år sedan grundade konstnären och konstkritikern **Theo van Doesburg** tidskriften *De Stijl* (Stilen). I dag är *De Stijl* främst känd som rörelsen som lanserade **Mondrians** neoplasticism och **Rietvelds** Villa Schröder och Röd-blå stol. Flera holländska städer organiserar i samband med jubileet utställningar kring den banbrytande sammanläggningen av konstnärer, konsthantverkare och arkitekter.

Piet Mondrian föddes 1872 i Amersfoort, en charmig stad nära Utrecht med en medeltida stadskärna. De första åtta åren av sitt liv bodde Piet i huset som i dag är ett museum. I grannhuset, som har inkomporerats i Mondriaanhuus, huserade den reformerta skolan där Piets far var rektor och teckningslärare. Unge Piet fick undervisning i teckning av sin far och farbror, som var landskapsmålare. Ett antal av Piets tidiga, ganska dämpade skildringar av urholländska bondgårdar och flodlandskap som ställs ut i Amersfoort visar en tekniskt habil, men knappast spännande landskapsmålare.

Naturmålari var väsentligt för Mondrians utveckling, men han fick inte en aha-upplevelse under en flygplansfärd, även om Nederländerna från ovan kan påminna om de neoplastiska målningsen han senare skulle bli känd för. Kanaler och diken drar rätta vinklar mellan åkrar, betesmarker och fält med snittblommor i primärfärger som fyller perfekta rektanglar och fyrkanter.

Den första konstnärliga skiftningen sker efter Mondrians upptäckt av **van Goghs** måleri (1906). Två år senare får han ögonen upp för **Madame Blavatskis** esoteriska läror och börjar utöva yoga på stranden. Alla symboliska och teosofiska influenser sammantrålar i det första måsterverket, *En kvam i solfjus* (som hänger på Haags Gemeentemuseum).

Mondrians gradvisa väg in i abstraktionen fascinerar mest. Efter att ha sett **Braques** och **Picassos** kubistiska målningar flyttade han till Paris 1912, kom i gång med sina kubistiska/futuristiska experiment och stavar i förslutningen sitt tillnamn med ett a på slutet. Den måleriska utgångspunkten är till en början trädens grenverk som han reducerar till (nonfigurativt) oigenkännlighet.

När första världskriget bryter ut

befinner Mondrian sig i Nederländerna och kan inte återvända till Paris. Under året han tillbringar i badorten Domburg koncentrerar han sig på tre motiv: havet, en pir och en kyrkfasad. Mondrian tar småningom steget helt bort från den föreställande världen. Med kolkrita skisser han ovala mönster med ett slags svarta plus- och minustecken mot en vit bakgrund.

Under tiden har målaren och konstskribenten Theo van Doesburg börjat utforska liknande abstrakta spår som Mondrian och ber honom medverka i tidskriften som han tänker grunda. Det är i *De Stijl* som Mondrian i en serie artiklar mellan 1917 och 1920 utvecklar sin neoplastiska estetik, som blir rörelsens manifest. Mondrian lever som han lär: motiven begränsas till horisontella och vertikala linjer, rektanglar och fyrkanter på en plan yta. Paletten begränsas till "icke-färgerna" vitt, svart, grått och tre klara grundfärger.

van Doesburg var neoplasticismens störste propagandist fram till 1924, men när han avvek från den "rena" ortogonaliteten, genom att introducera mer "dynamiska" diagonaler i sina kompositioner, kom han i gräl med Mondrian. Denne ansåg nämligen att horisontella (manliga) och vertikala (kvinnliga) linjer representerar en osynlig universell (andlig?) ordning bortom naturens former som inte får rubbas med diagonaler. Mondrian lämnade *De Stijl* efter konflikten.

Specialutställning

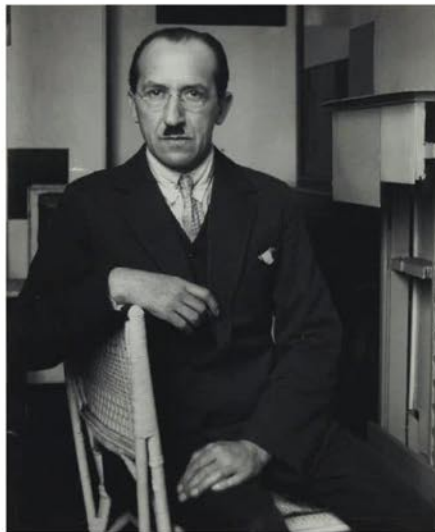
Mondriaanhuus i Amersfoort äger inte ett enda av konstnärens plangeometriska verk som uppstod under 1920- och 30-talet i Paris och på 40-talet i New York.

I stället kan man stiga in i museets exakta återskapelse av Mondrians lägenhet/ateljé (1921–36) på Rue du Départ, som inreddes i enlighet med hans asketiska principer. Med hjälp av innovativ tredimensionell projektering visar Mondriaanhuus utvecklingen från de tidiga landskapsen till ett av konstnärens sista pulserande verk, *Broadway Boogie Woogie* (1943). Mondrian själv figurerar också som en silhuet i detta jazziga bildspel.

Men om man vill se många av Mondrians bästa målningar i

VÄRLDSARV. Gerrit Rietvelds villa, som han byggde åt den excentriska Truus Schröder-Schröder i Utrecht, är i dag klassad som världsarv. FOTO: IMAGE & COPYRIGHT. CENTRAL MUSEUM, UTRECHT/ ERNST MORITZ 2009-07

PIET MONDRIAN. FOTO: PUBLIC DOMAIN

verkligheten rekommenderar jag en tur till regeringsstaden Den Haags utmärkta och allför ökända Gemeentemuseum. I juni öppnas en specialutställning som visar museets kompletta (och världens största) Mondriansamling bestående av drygt 300 verk.

Rietveld gör entré

van Doesburg lyckades också locka ett antal arkitekter till sin konstnärsgrupp, däribland **Gerrit Rietveld** som Central Museum i Utrecht behåller med en utställning med hans viktigaste möbler och inredningskoncept. När Rietveld 1919 sällade

sig till *De Stijl* hade han redan konstruerat en prototyp av sin ikoniska *Röd och Blå stol*, som länge förblev omålad. Först efter att ha tillverkat ett antal färgglada barmöbler besöt Gerrit att måla fätöljen i *De Stijl*s föreskrivna primärfärger: rött, blått och gult.

Men Rietvelds absoluta mästerverk är den moderna villan han byggde åt den excentriska **Truus Schröder-Schröder** i Utrecht, som senare också blev hans partner. Rietveld var inte en utbildad arkitekt och Schröder (som i dag finns på Unescos världsarvslista) bryter med många inrotade koncept. Fasadens djupverkar påverkas av betongsvistla målade i vitt eller grått, som överlappar varandra vid skärningspunkter, medan utskjutande takdelar, balkonger och svarta fönsterramar hjälper att skapa ett slags rätlinjig rörelse. Bottenvåningen är rätt så traditionell med små rum, men det är på övervåningen, som man konfronteras med Schröder/Rietvelds revolutionära, flexibla öppna planlösning och *De Stijl*s kolorit. De tre sovrummen och vardagsrummet kan genom att skjuta undan väggpaneler, som hänger på rälls, förvandlas till ett stort utrymme för gemensamt umgänge. Rietveld Schröder Huis är i den enda byggnaden i vilken *De Stijl*s manifest fick sitt fulländade uttryck.

Gerrit Rietveld bröt 1928 med *De Stijl* och efter van Doesburgs död 1931 skingrades gruppen. Tidskriften hade aldrig mer än ett 30-tal prenumeranter och därför är det desto märkligare att *De Stijl* kunde bli en så otroligt inflytelserik konströrelse. **ALBERT EHNRÖOTH**